

Mary Kelly, Document pospart: Documentació I. Frases i altres formes de llenguatge relacionades (detall), 1975.

Mary Kelly, Document pospart: Documentació II. Frases i altres formes de llenguatge relacionades analitzades (detall), 1975.

Mary Kelly, Document pospart: Documentació I. Taques fecals i taques d'alimentació analitzades, 1974.

Mary Kelly, Document pospart: Documentació I. Taques fecals i taques d'alimentació analitzades (detall), 1974.

Mary Kelly, Document pospart: Introducció, 1973.

Mary Kelly, Document pospart: Introducció, 1973.

Mary Kelly, Document pospart: Documentació III. Marqueses i diari analitzats (detall), 1975.

LA REPRODUCCIÓ EN LA VIDA DE LES DONES

APORTACIONS DE L'ANTROPOLOGIA

MARIBEL BLÁZQUEZ RODRÍGUEZ I Mª JESÚS MONTES MUÑOZ

L'antropologia social i cultural ha estudiat la reproducció des del punt de vista de diverses especialitats –parentiu, simbolisme, feminisme, salut– i ha assenyalat tant les dimensions que comprèn com el caràcter social, construït i central per al manteniment d'una societat. Aquesta mirada permet a les autores suggerir certes hipòtesis a partir de les quals entendre la reproducció com un assumpte vertebrador de la vida de les dones en l'actualitat, que hauria de ser objecte d'estudi rellevant per a la ciència.

Paraules clau: dones, reproducció, antropologia, gènere.

En aquest article voldríem acostar-nos a un dels temes que desafia avui la vida de totes les dones, la reproducció; i aquesta, presa en consideració des de la perspectiva iniciada i desenvolupada per l'antropologia. Per començar, hem de precisar de què parlem quan utilitzem el terme *reproducció*, ja que, com encertadament van subratllar Olivia Harris i Kate Young (1981; en Comas, 1998), aquest concepte engloba diferents dimensions que, encara que tinguen relació, són ben dispars i posseeixen sentits ben distints. En aquest sentit, cal distingir: la reproducció humana o biològica, la reproducció del treball i la reproducció social. Vegem breument cadascuna: la primera, la reproducció biològica o procreació, es refereix al fet d'augmentar el nombre d'individus d'un grup social; la segona implica la reproducció de l'esquema de divisió sexual en el món del treball, per tal com s'assignen activitats diferents a homes i a dones, cosa que perpetua la diferència. I la tercera, la reproducció social o sistèmica, es refereix a la que transmet i dona continuïtat a un determinat sistema social repetint idees, valors, normes, com també establint l'organització del parentiu, de l'economia i de qualsevol altre àmbit.

Tenir en compte aquestes dimensions de la reproducció permet interrogar-nos sobre quines són les dinàmiques i la problemàtica actual que presenta, amb especial incidència en la vida de les dones. Com a exemple no cal sinó veure la situació particular d'aquelles que es dediquen a la ciència, per a les quals les

demandes i exigències de la reproducció biològica interfereixen en la seua carrera acadèmica i professional; així, es veuen obligades a adaptar aquesta última a la primera a fi de fer-les compatibles, si no és que han de renunciar a una en favor de l'altra. Considerem que abordar adequadament l'entramat de la reproducció es fa imprescindible per promoure eficaçment el progrés de les dones en totes les àrees socials; a més, hom pot esperar que el coneixement del complex fenomen de la reproducció contribueix a fer visibles les desigualtats

encara presents en la nostra societat. En definitiva, es tracta de proposar l'estudi d'un tema que afecta específicament la condició femenina, encara que també els barons, i que mereix, en conseqüència, l'esforç d'aturar-nos-hi per repensar-lo.

Amb aquest objectiu, en un primer apartat d'aquest article repassarem algunes de les aportacions dels camps de l'antropologia

interessats en la reproducció i, a continuació, exposarem els nostres arguments sobre la centralitat que la reproducció ocupa encara avui en la vida de les dones alhora que plantejarem diversos exemples.

■ ELS ACOSTAMENTS A LA REPRODUCCIÓ

Dins del camp de l'antropologia, trobem primerenques incursions en la qüestió de la reproducció biològica. En algunes etnografies clàssiques, com les de Bronislaw Malinowsky i Ashley Montagu (Browner i Sargent,

**«ABORDAR ADEQUADAMENT
LA REPRODUCCIÓ ES FA
IMPRESCINDIBLE PER
PROMOURE EFICAÇMENT EL
PROGRÉS DE LES DONES EN
TOTES LES ÀREES SOCIALS»**

1990), es descriuen els aspectes socioculturals més rellevants, com les normes, els tabús i els valors entorn de la menstruació, l'embaràs, el part i el període posterior al naixement. En una línia semblant, encara que més pròxima i centrada en l'Estat espanyol, destaca l'arreglada de dades que ofereix l'enquesta de l'Ateneu de 1901-1902 (Limón i Castellote, 1980) sobre costums relacionats amb algunes fases del cicle vital: naixement, matrimoni i mort. En l'esmentada enquesta, es plasmen també les creences, les supersticions, fins i tot els «remeis» amb què els grups socials afrontaven tot el procés de la gestació, i en què es mostren els rols, les normes i les expectatives establertes per a les dones i els homes en aquesta etapa de la reproducció biològica. Es tracta d'una etapa crucial en la vida dels individus i en l'ordenament social, perquè, com va plantejar Arnold van Gennep, el naixement d'un fill s'ha d'entendre com un «ritu de pas» que dona lloc al canvi d'estatus dels progenitors (de dona a mare i d'home a pare), alhora que es reconstitueixen els vincles de parentiu.

A partir dels anys setanta, sorgeixen un conjunt d'etnografies (Blázquez, 2005) dirigides a mostrar que la procreació, encara que constitueix un procés biològic, no pot ser entesa al marge de les relacions socials ni dels sentits i les implicacions que representen per a cada grup social en cada context històric. La reproducció no sols és un pont entre el camp biològic i el cultural, sinó que articula els rols de gènere –el referit a la feminitat i la maternitat, la masculinitat i la paternitat– dins d'un sistema ideològic i sociopolític (Browner i Sargent, 1990). Aquests estudis introdueixen una anàlisi feminista i de classe social que vincula la reproducció biològica amb les altres dimensions, com ara la divisió sexual del treball i el manteniment d'un determinat sistema social patriarcal i capitalista.

Les interrelacions entre ambdós nivells (el biològic amb el sociocultural) indiquen que el cos de la dona no és només una entitat consistent en un substrat biològic, sinó que a sobre actuen conceptualitzacions ben definides, és a dir, formes concretes d'atendre'l i viure'l que descansen, al seu torn, sobre unes matrius polítiques i socioculturals. Alguns treballs etnogràfics sobre el tema que es focalitzen en la fertilitat, el procés del part, l'embaràs, la lactància... mostren que tots aquests processos corporals femenins són socialment i culturalment regulats (des dels models d'atenció biomèdica fins als rituals i tabús).

En l'Estat espanyol disposem de diversos estudis d'antropologia de la salut sobre les idees, les normes i els rols que s'assignen a les dones a partir de la procreació. Aquestes instàncies procedeixen particularment de l'àmbit sanitari –que podríem definir com un *biopoder* en el sentit foucaultí–, el qual configura tipus de normativitat i formes de subjectivitat que, entre altres qüestions, situen l'atenció i la maternitat en l'epicentre de la vida de les dones, tal com ho planteja Mari Luz Esteban *et al.* (2010).

Des d'altres camps, com l'antropologia del parentiu –preocupada per la formulació de les idees, representacions, normes i usos relatius als processos de procreació, adscripció i criança (Fons *et al.*, 2010)–, s'analitzen els canvis actuals en les formes de família degudes a les migracions, adopcions i noves tecnologies reproductives, i així es desvelen alguns nous sentits per a aquesta institució.

Aquests camps especialitzats de l'antropologia s'han desenvolupat d'una manera independent i amb marcs teòrics diversos; no obstant això, la coincidència en

un mateix objecte d'estudi els ha permès realitzar importants aportacions per tal de dilucidar de quina manera la reproducció afecta les vides de les dones. Tot seguit voldríem plantejar, d'acord amb aquesta visió àmplia i complexa de la reproducció, algunes idees per veure com incideix en les vides de les dones.

**«AVUI LES DONES DISPOSEN
DE MÉS POSSIBILITATS
DE TRIAR AMB LLIBERTAT
ENTRE LES DIVERSES
OPCIONS DE PROCREACIÓ
BIOLÒGICA; SI BÉ DES
DE SEMPRE HAN DISPOSAT
D'ESTRATÈGIES PER
A DECIDIR SI SER MARES
O NO»**

Avui dia, les dones tenen la llibertat de poder triar quina opció de procreació encaixa més amb els seus desitjos: un clar exemple són les «mares per elecció», abans denominades «mares solteres».

Amb totes les implicacions que comporta la procreació, les dones han d'afrontar ineludiblement la decisió de convertir-se en mares o no. A partir de certa edat, augmenta la necessitat d'escollir, degut als riscos que pot representar l'embaràs per al cos de la dona.

■ LES TRAMES QUE DIBUIXEN LA CENTRALITAT DE LA REPRODUCCIÓ EN LES DONES

L'anàlisi que oferim és producte de dades procedents de la nostra investigació, centrada en dones del context espanyol actual –els primers anys del nou mil·lenni–, si bé podrien trobar-se similituds amb dones d'altres llocs i d'altres moments històrics.

El nostre punt de partida descansa en la consideració que totes les dones han d'afrontar en diversos moments de la seua vida la possibilitat de la reproducció, entesa en el triple sentit que plantejàvem al principi: la seua dimensió biològica, de treball i de reproducció social. Vegem-ho per parts.

Quant a la reproducció biològica, amb totes les implicacions que comporta la procreació, trobem que les dones han d'afrontar ineludiblement la decisió de convertir-se en mares o no. A aquest respecte, és clau el factor de l'edat i, més en concret, el límit d'anys superior que es contempla per a la gestació, ja que els anys de la dona –ja siguin 35, 40 o més– poden considerar-se com un marcador o senyal d'avís que recorda els ris-

cos que per a ella pot representar l'embaràs i, per consegüent, la necessitat de decidir sense més tardança. Un dels canvis més recents és la consideració de la maternitat com una opció triada; un dels exemples més visibles el constitueixen les que abans es denominaven «mares solteres», que ara han passat a dir-se «mares per elecció» (Rivas *et al.*, 2011). Aquest canvi obeeix a una important transformació de les condicions socials, culturals i polítiques que reconeixen distintes maneres d'entendre la maternitat, com distintes són les possibilitats de realitzar-se la procreació –no sols biològica–, les edats en què accedir-hi o considerable és la diversitat de models familiars. En conseqüència, avui les dones disposen de més possibilitats de triar amb més llibertat entre les diverses opcions de procreació biològica; si bé des de sempre han disposat d'estratègies per triar si ser mares o no, foren aquestes visibles, reconegudes o sancionades.

Encara que les dones decideixen no procrear, el significat i les interpretacions socials de la seua corporalitat les continuen vinculant amb aquesta possibilitat: la de ser mares, amb les successives implicacions d'embarassar-se, parir i alletar. És ressenyable que una decisió negativa en aquest terreny no clausura la significació social, les visions i valors referits als seus cossos. Així, per exemple, fenòmens i dimensions com la sexualitat, el cicle menstrual, determinades malalties com el càncer de mama, o la menopausa són llegits, per elles mateixes i per la societat en el seu conjunt, segons uns pressupostos culturals que els avaluen sota el criteri de la procreació o la renúncia a aquesta: és a dir, atenant a l'ús que es pot realitzar o no del seu cos.

La segona dimensió de la reproducció que assenyalàvem, la referent a perpetuar una forma d'organització del treball, no ha experimentat canvis. Continuen sent les dones les responsables fonamentals, quasi sempre úniques, del treball domèstic o familiar. Les dades disponibles ens mostren que, encara que les dones s'han anat incorporant al treball salarial (val a dir que tot patint segregacions i greuges comparatius), aquest fet no ha tingut com a contrapartida que els homes aug-

mentaren la seua participació en el treball reproductiu. Les dones continuen sent, especialment en els moments en què es desmantellen els estats del benestar, com l'actual, les principals subministradores del treball domèstic, de cures i de criança. Les dades mostren que hi ha en aquestes tasques algunes diferències degudes a les diferències de classe social, edat i ètnia de les dones que les realitzen; però en cap cas

«LA PROCREACIÓ, ENCARA QUE SIGA UN PROCÉS BIOLÒGIC, NO ES POT ENTENDRE AL MARGE DE LES RELACIONS SOCIALS NI DELS SENTITS I LES IMPLICACIONS QUE REPRESENTEN PER A CADA GRUP SOCIAL EN CADA CONTEXT HISTÒRIC»

s'observa la presència dels barons (García Calvente *et al.*, 2004). A aquest respecte, convé apuntar que el perfil de la curadora és una dona preferentment soltera, perquè el seu estat civil no interferisca en les tasques de criança i atenció. D'altra banda, la conciliació de la vida familiar i laboral origina la situació de «doble jornada» que continua mostrant un rostre de dona. Encara que algunes dones d'avui, que exerceixen una professió i pertanyen a determinades classes i grups socials, han sabut i han pogut alliberar-se del mandat de la procreació, o la sotmeten a una elecció lliure, aquest segon mandat, el de la reproducció del treball, continua cosit a les seues vides; així, se sentiran responsables de l'atenció d'altres persones o les faran responsables d'aquesta atenció d'una manera o d'una altra.

En relació a la tercera dimensió de la reproducció, la social o sistèmica, que és la que dóna la forma, organitza, dota de significat les altres i configura l'ordre social, són indispensables les aportacions de Gayle Rubin (1996). Aquesta autora subratlla que aquestes dues dimensions, les relatives a la procreació i a la divisió sexual del treball, i les conseqüències que necessàriament se'n deriven, han de ser ordenades per un sistema de sexe/gènere. És a dir, la societat discrimina els seus individus segons la matèria biològica del sexe i ordena la sexualitat, establint un sistema de diferenciació net. Aquest sistema es conforma dins d'unes condicions polítiques i econòmiques que doten d'un sentit als sexes, a la procreació i a la sexualitat, que constitueixen una vertadera economia política del sexe.

Les dones han interioritzat la importància de respectar aquest ordre social, el defensen i el transmeten. Paradoxalment, es descobreix que el sistema ha dipositat la responsabilitat de la reproducció de si mateix en les dones. Amb aquest objectiu, els mecanismes de control de les dones que s'han constituït són amplis i diversos; però tots tenen en comú la intenció que es promoga i assegure la continuïtat d'aquest sistema d'economia política del sexe. Adrienne Rich, en el seu estudi sobre la institució de l'heterosexualitat, planteja que els mitjans per dominar les dones comprenen des de l'accés a la propietat fins al control de les consciències i els cossos (1980; en Pichardo Galán, 2009). Per consegüent, el control dels cossos de les dones, per exemple mitjançant el manteniment de determinades visions culturals –essencialistes, biologicistes, associats, reduccionistes– sobre la reproducció, estaria al servei de la conservació i transmissió d'aquest ordre social. En els nostres treballs d'investigació de l'àmbit sanitari hem mostrat que les dones són «domesticades» per mitjà de la imposició de certs patrons sobre els seus cossos, a fi d'assegurar la procreació, la reproducció de l'ordre laboral i, amb això, reproduir el sistema social

© Miguel Lorenzo

Cada vegada més, les dones tracten de jugar els seus propis interessos amb els rols i patrons que la societat ha perpetuat en ella durant anys. Una lluita contínua per mostrar-se com a dones completes i capaces, al marge de la seua tasca com a mares.

**«LES NOSTRES PRÒPIES VIDES
I ITINERARIS COM A DONES DE CIÈNCIA,
IGUAL COM TANTES ALTRES, S'HAN VIST
CONFRONTADES PEL FET DE SER O NO
MARES»**

© Ana Ponce & Ivo Rovira

© Miguel Lorenzo

© Miguel Lorenzo

en el seu conjunt (Montes, 2007). Per tant, el sistema, des d'aquesta configuració, necessita que la reproducció (en totes i cada una de les seues dimensions) continue ubicant-se en el cor de la vida de les dones.

En una societat postcapitalista com la nostra, hi ha un guió establert que marca que les vides de les dones s'han d'adreçar a la reproducció. Això succeeix de manera inexorable, fins i tot encara que es donen variacions en aquest guió i les dones disposen de diverses posicions per a contestar i afrontar aquest assumpte i per enfrontar-s'hi, individualment i com a grup. Novament, plantejem que, si bé algunes dones han pogut optar per

«alliberar-se» de la procreació biològica, del treball domèstic –en particular de l'atenció als altres–, això no ha suposat el canvi de l'ordre establert. Les seues accions emancipadores són necessàries, però no suficients per subvertir el nostre actual sistema de sexe/gènere. Continua cridant l'atenció que a les dones en totes les facetes de la seua vida, fins i tot en l'àmbit laboral, se les reclama perquè s'encarreguen de la reproducció del grup, i per extensió de l'afectiu, de l'atenció i del manteniment de les relacions socials. Així, per exemple es descriu la *mentoría* de les dones acadèmiques com una manera de *maternatge* i atenció, especialment d'aquelles que no hagen pogut ser mares; mentre que en la mentoría dels homes no s'apliquen aquestes definicions i models culturals que els vincularien amb formes de la paternitat.

CONCLUSIONS

Hem tractat de mostrar en aquest treball que, si manegem un concepte ampli de reproducció com el que proposa l'antropologia, la reproducció esdevé una àrea de la vida social unida de manera indissoluble –de moment– a les vides de les dones; reproducció que cobra sentits ben diferents en el cas dels homes i que, si bé pot adoptar una àmplia varietat, recau en inevitables monotonies. L'an-

tropologia ens insta a mirar com les persones construeixen les seues vides i a comprendre'n els engranatges en el tot social. Des d'aquesta perspectiva, ens ha impulsat a comprovar que no hi ha un caràcter «natural» en la situació actual de les dones, sinó que respon a un ordre social, enfront del qual moltes realitzen un exercici de resistència i lluita per conjugar els seus interessos i els seus projectes dins de l'herència sociocultural que han rebut. Així també, ara en termes personals, les nostres pròpies vides i itineraris com a dones de ciència, igual com tantes altres, s'han vist confrontades pel fet de ser o no mares; i, així mateix, per veure'ns instades a encarregar-nos de la reproducció, de les feines domèstiques, de les cures. Som plenament conscients que les dones han d'inventar i crear estratègies per amortir els costos i les conseqüències de l'acceptació, però sobretot de la renúncia a l'atenció, la maternitat i la criança, destí a què es veuen abocades per l'imperatiu sociocultural.

Per consegüent, volem concloure afirmant que una de les claus per a distingir avui els homes i les dones, per establir la diferència sexual, en les nostres societats, resideix en el fet que les dones són precisament aquelles persones que estan en aquest debat, en aquesta trama, en aquest desafiament, interrogant-se sobre si ser mares, ser curadores o responsables de la reproducció i sobre com fer-ho. ☉

BIBLIOGRAFIA

- BLÁZQUEZ, M., 2005. «Aproximación a la Antropología de la Reproducción» *Revista AIBR*, 42: juliol-agost. Disponible en: <<http://www.aibr.org/antropologia/42jul/articulos/jul0506.php>>.
- BROWNER, C. i C. SARGENT, 1990. «Anthropology and Studies of Human Reproduction». In SARGENT, C. i T. JOHNSON. *Medical Anthropology: Contemporary Theory and Method*. Praeger. Nova York.
- COMAS, D., 1998. *Antropología económica*. Ariel. Barcelona.
- ESTEBAN, M. L.; COMELLES, J. M. i C. DIEZ MINGUEI, 2010. *Antropología, género, salud y atención*. Bellaterra. Barcelona.
- FONS, V.; PIELLA, A. i M. VALDÉS, 2010. *Procreación, crianza y género*. Promociones y Publicaciones Universitarias. Barcelona.
- GARCÍA CALVENTE, M. M.; MATEO RODRÍGUEZ, I. i G. MAROTO-NAVARRO, 2004. «El impacto de cuidar en la salud y la calidad de vida de las mujeres». *Gaceta Sanitaria*, 18(2): 83-92.
- LIMÓN, A. i E. CASTELLOTE, 1980. «La medicina popular en torno al embarazo y parto a principios de siglo». In M. KENNY i J. DE MIGUEL. *Antropología médica en España*. Anagrama. Barcelona.
- MONTES, M. J., 2007. *Las culturas del nacimiento: Representaciones y prácticas de las mujeres gestantes, comadronas y médicos*. Tesis doctoral en Antropología Social i Cultural. Universidad Rovira i Virgili. Tarragona. Disponible en: <<http://www.tdx.cat>>.
- PICHARDO GALÁN, J. I., 2009. *Relaciones homosexuales y nuevos modelos de familia*. Bellaterra. Barcelona.
- RIVAS, A. M.; JOCILES, M. I. i B. MONCÓ, 2011. «Las madres solteras por elección ¿ciudadana de primera y madres de segunda?». *Revista Internacional de Sociología*, 69(1): 121-142. DOI: 10.3989/ris.2009.06.27.
- RUBIN, G., 1996. «El tráfico de mujeres: notas sobre la "economía política" del sexo». In: LAMAS, M., (comp.). *El género: la construcción cultural de la diferencia sexual*. UNAM. México DF.

Maribel Blázquez Rodríguez. Professora ajudant doctora del Departament d'Antropologia Social. Universitat Complutense de Madrid.

María Jesús Montes Muñoz. Professora titular del Departament d'Infermeria. Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.

